

„Fényes” Miklós herceg itineráriuma

A *Levéltári Közlemények* 2004. évi 1. számának 83–103. oldalán Dávid Ferenc és Fatsar Kristóf – azóta Manchesterbe költözött – tájépítész-kerttörténész megjelentetett egy közleményt a következő, némileg száraznak ható címmel: „Esterházy »Fényes« Miklós herceg itineráriuma és az általa rendezett ünnepek hercegi rangra emelkedésétől haláláig (1762–1790)”. Ők ketten voltak az első magyar kutatók – a hercegi levéltárosoktól, elsősorban Hárich Jánostól és Csata Gyulától eltekintve –, akik Fraknón, az Esterházy hercegi levéltárban tartós és intenzív kutatást végeztek, és akik átfogó képet alkothattak az Eszterháza vonatkozó hatalmas és szövevényes okmányanyagról.

Cikkük alapjául két adatbázis szolgált. Az egyiket Dávid Ferenc találta a 2000-es évek elején a Műemlékek Állami Gondnoksága (MÁG) megbízásából végzett munkája során a fraknoi levéltárban. Ez egy gépirásos regesztaféle, amelyben Csata Gyula a hercegi levéltár különböző állagainak, elsősorban a Haus- und Hofmeisteramts-Rechnungen elnevezésű, a napi kiadásokat rögzítő, több folyóméternyi anyag [továbbiakban: „HM”] 1763 és 1792 közötti részének rövidített és nem is teljes kijegyzetelését tartalmazza. Csata alapvetően két dolog érdekelte a regeszta elkészítése során: „Fényes” Miklós udvarának előadó-művészeti eseményei (színház, opera, bábszínház), illetve a bálók és ünnepek, a résztvevő vendégek személyével együtt.

Csata mindemellett – különösen a vizsgált időszak második felében – más állagokat is szemlézett kéziratában, mégpedig elsősorban az Eszterháza folyó építkezéseknek és karbantartási munkáknak, továbbá a színház/operaház működtetésének költségeit tartalmazó Bau-Cassa Süttör [a továbbiakban: „BC”], illetve a készpénzkifizetéseket összegyűjtő Rent-Amt Eisenstadt [a továbbiakban: „RA”] dokumentumait. Ezek közül a „HM” kijegyzetelése a legértékesebb, egyrészt mert ez a legrészletesebb, másrészt mert ez a legterjedelmesebb állagok egyike. Csata, akinek a tevékenysége az ugyancsak igen szorgalmas, de tudósnak dilettáns Hárich Jánosé mellett meglehetősen háttérbe szorult a köztudatban, hatalmas és áldozatos munkával két állagot, az egész „RA”-nak és az Acta Variának [továbbiakban: „AV”] a teljes, nem szelektív kijegyzetelését is elvégezte. Az „AV” a „HM”-hoz hasonlóan terjedelmes anyag, viszont amazzal ellentétben teljességgel esetleges elrendezésű, ezért Csata segítsége nélkül úgyszólván reménytelen volna a kutatása. Csata regesztája rengeteg olyan adatot tartalmaz, ami arra utal, hogy egy bizonyos napon vagy egy bizonyos időszakban Miklós herceg hol tartózkodott: mert bált rendezett, határozatokat írt alá, vagy mert a tartózkodási helyét konkrétan megjelöli. Ezért alkalmas arra, hogy egy „Fényes” Miklós-itinerárium egyik kiindulási pontja legyen.

Ugyanezekben a 2000 utáni években Fatsar Kristóf is sűrűn megfordult Fraknón, meg persze mindketten a Bécsikapu téri Országos Levéltárban is. Fatsart Eszterháza kerttörténete érdekelte, és ő is pontosan értette az alapos levéltári kutatás meghatározó fontosságát. Ő egy másik olyan anyagra bukkant, amely ontotta az adatokat egy „Fényes” Miklós itineráriumhoz: az Országos levéltár P 149-es Esterházy-állagának első nyolc csomójára, amely csaknem 1800 levelet, rendeletet és utasítást tartalmaz „Fényes” Miklós és utódja, Antal idejéből; ezek között Miklós számos saját kezű vagy saját kezűleg aláírt és datált levele is megtalálható.

A két anyagot Dávid Ferenc dolgozta össze egyetlen itineráriummá, amely Pál Antal herceg halálától (1762. március 18.) „Fényes” Miklós haláláig (1790. szeptember 28.) terjed. Kiegészítésképpen átvett még Horányi Mátyásnak a kismartoni és eszterházi színházi és operaéletről írott könyvéből, az *Eszterházi vigasságokból*, továbbá a Haydn-filológia eredményeit többé-kevésbé megbízhatóan összefoglaló, azóta megszűnt www.josephhaydn.org webhelyen található, „Haydn napról napra” című áttekintésből származó adatokat is. Rövid bevezetést is ő írt az itineráriumhoz.

Jómagam emlékezetem szerint 2002-ben ismertem meg Dávid Ferencet, aki akkor még dolgozott a MÁG által megrendelt Eszterháza-kutatási terven, miközben én hangversenyeket szerveztem a MÁG-hoz tartozó műemlékekben, elsősorban Eszterházában. Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy van mondanivalónk egymás számára, jóllehet az ismeretek döntő többsége természetesen egy irányban, énfelém áramlott. Az első években azonban nem sokat hallottam sem a levéltári munkájáról, sem a készülő, majd megjelenő itineráriumról. 2008-tól kezdődően azonban módszeresen bevezetett a fraknoi levéltárba, annak apropóján, hogy felfedezte: ott nagyobb mennyiségű és rendkívül izgalmas részletekbe is betekintést engedő dokumentumanyag található a második (1781-ben átadott) eszterházi színház-operaház épületére és színpadtechnikájára vonatkozóan. Olyan anyag, amelynek a Haydn-kutatás korábban csupán elenyésző részét vizsgálta.

A következő öt-hat évben azután nyaranta jó néhány hetet töltöttünk együtt Fraknón, néhányszor hármásban Fatsar Kristóffal. Nagy élmény volt vele (velük) együtt dolgozni, beszélgetni, az anyagban elmerülni. A lényegét pedig észrevétlenül tanultam meg Feritől: azt, hogy a levéltárban nem szabad csupán arra odafigyelni, ami miatt oda mentünk: minden információ érdekes (lehet) ugyanis, segít a dokumentumok mögött rejtőző korabeli embereknek, életüknek, viszonyaiknak és körülményeiknek megértésében – ez pedig, azon fölül, hogy pompás multság és önmagában is gazdagító tapasztalat, mind árnyalja és gazdagítja azt a kontextust, amely tulajdonképpeni vizsgálatunk tárgyát körülveszi. S akárhányszor előfordul, hogy a nem is keresett adatok egyike-másika nem várt jelentőségre tesz a folyó kutatásban; vagy éppen új, akár önálló, kutatást indokoltá tevő kérdéseket vet fel. Ennek az öntudatlanul is átvett munkamódszernek köszönhetem, hogy a kezdeti, Dávid Ferencről készen kapott színpadtechnika-központú kutatási témából kiindulva, immár egyre szélesebb körökben tudom vizsgálni Eszterháza zene-, opera- és színháztörténetét.

Az évek folyamán mindketten, sőt mindhárman jó néhány olyan levéltári anyaggal találkoztunk, amelyek nagy számú új adattal egészítették ki a 2004-es itinerárium adatsorát.

Amit nyilvánvalóan érdemes lenne ezekkel kibővítve újra megjelentetni, nem csupán azért, mert különösen az első, 1762-es évből, továbbá az utolsó két-három évből aránytalanul kevés adatot tartalmaz, hanem azért is, mert már az 1763 és 1781 közötti részletes adatok is rendkívül sokatmondónak bizonyultak. Többek között olyan horderejű felismerésekkel szolgálnak, hogy Miklós herceg nem – ahogyan az irodalomban fogalmazni szoktak – „fokozatosan” töltött egyre több időt Eszterházán, hanem majorátusának közel három évtizede meglehetősen éles határokkal három-négy olyan időszakra osztható, amelyekben belül viszonylag stabilan ragaszkodott egy adott időbeosztási, „mozgási” stratégiához – a nagyobb, főleg külföldi utazásoktól eltekintve. Ezen belül a legszenzációsabb felismerés az, és ezt Dávid Ferenc rövid előszavában kerek perec ki is mondta, hogy Miklós nem csupán az első eszterházi operaháznak az Eszterházára való jelképes és végleges visszatérését megtestesítő, 1768 szeptemberi felavatása után, hanem már 1763 elejétől fogva, csak szórványosan tartózkodott Kismartonban. Következésképpen – jóllehet Haydn és a zenészek azidőtt valóban ott rezideáltak –, az 1760-as évek pezsgő kismartoni hangversenyélete alapján véve közönséges városi legenda. Pozsonyban, Köpcsényben tartott hangversenyekről és operaelőadásokról szép számmal vannak adatok ebből az időből, ám Kismartonban csupán néhány opera-előadás mutatható ki.

Pár éve megkérdeztem Dávid Ferencről, hogy támogatná-e az itinerárium friss adataival kiegészített újra publikálását. Ez alkalommal már idegen nyelven, hiszen a kutatási eredmény egy magyar nyelvű, kis példányszámú szakfolyóiratban a nemzetközi Haydn-kutatás számára úgyszólván hozzáférhetetlen maradt, jóllehet a Haydn-filológia számára megkerülhetetlen fontosságú. Elsősorban az 1763-tól működő és 1779-től különös precizitással vezetett „BC” „Fényes” Miklós által jóváhagyott komissiói, a nagyrészt személyügyi, foglalkoztatással kapcsolatos döntéseket tartalmazó *Prothocollum commissionis* egész időszakot átölelő anyaga, a Miklós herceg hivatalba lépésének eddig homályban maradó évében, 1762-ben datált határozatokat összegyűjtő, P 132-beli iratcsomag, valamint a domíniumok főleg jogi ügyeket tartalmazó, P 150-beli hatalmas anyagából a kapuvári és süttöri uradalomra vonatkozó dobozok szolgálhatnak értékes adatokkal. Javasoltam, hogy tartalmazza az új itinerárium 1777 őszétől az operaelőadások (sőt bizonyos években az összes előadás) napról napra ismert dátumát is, miután minden adat mellett szól, hogy hangversenyeket, színházi és opera-előadásokat csakis a herceg jelenlétében rendeztek. Dávid Ferenc messzemenően pártolta a javaslatot, amely később oda fejlődött, hogy Fatsar Kristóffal együtt elvégezzük a munka manuális részét, és a cikket az általa ellenőrzött és jóváhagyott formában, hármunk neve alatt jelentjük meg. (A kölni Haydn-intézet már évekkel ezelőtt biztosított arról, hogy a cikket *Haydn-Studien* című időszakos folyóiratában örömmel leközli.) Elkésérítő, hogy ha majd Fatsar Kristóffal valóban elkészülünk e munkával, akkor a kölni folyóiratban Dávid Ferenc neve már csak fekete keretben jelenhet meg!

Az elmúlt hónapokban, az új itinerárium összeállítását előkészítendő, átrágtam magam az Országos Levéltárban a kapuvár-süttöri domínium iratanyagát tartalmazó dobozokon, továbbá a bevezetőben említett Csataj-féle regesztát Fraknón lefotóztam

és áttanulmányoztam. A domínium-anyagban viszonylag kevés – jellemzően legfeljebb évi 10-12, sokszor kevesebb – datált hercegi aláírást találtam (eredetiben vagy másolatban), viszont igen sok „életes részletről” (Dávid Ferenc kifejezése) találtam információt. A Csatay-féle regesztá átoltásával egyrészt az adatokat ellenőriztem, hogy magam is felelősséget tudjak értük vállalni (Csatay nagyon erősen tömörít, sokat üt mellé, és a páros oldalakon a sorvégek a kihajtás miatt nem mindig láthatók), másrészt eldöntöttem, mi az a néhány eset, amikor szükség van az eredeti dokumentumba való betekintésre is. Ugyanakkor örömmel fedeztem fel további, a Csatay-féle sűrített kivonatból is kivilágó „életes részleteket”, illetve egy-két esetben olyan, az itinerárium szempontjából ugyan nem releváns adatokat, amelyek más szempontból viszont rendkívül érdekesek. Dávid Ferenc egyébként már az itinerárium újraközlésének felmerülése előtt többször emlegette, hogy a „HM”-et alaposan át kellene nézni az arisztokrata vendégekre vonatkozó értékes információk miatt. Írásom hátralevő részében ebből a két forrásból mellékesen előbukkanó, izgalmas adatokból szolgálok egy csokorral az olvasó számára. Eszterháza életének olyan részleteivel, amelyeket Dávid Ferencnek köszönhetek, és amelyeknek biztosan ő is örülne.

Csatay Gyula és az udvarmesteri számlaanyag

A Csatay-féle regesztának¹ a revideált itinerárium szempontjából elvégzett átnézése elsősorban további feladatokat jelöl ki a kutató számára. Néhány esetben egy-egy itinerárium-adat megerősítéséhez vagy kiegészítéséhez is szükséges lesz az eredeti dokumentumoknak (az elenchusoknak és maguknak a számláknak) a kézbevitelére. De az itt melléktermékként felbukkanó, helyenként messze ható jelentőségű új információknak mindenképpen csakis az eredeti iratok felhasználásával lehet utánajárni. Ez a munka még hátravan, de legalább felsorolás szerűen már Csatay-féle gépirat alapján be tudok számolni fontos új adatokról.

Az eszterházi operajátszás története szempontjából nagy jelentőséggel bír Miklós herceg kapcsolata Giacomo Durazzo gróffal, aki genovai dózse-családból származott, de működésének legnagyobb része a bécsi császári udvarhoz kapcsolódik. Évtizedeken át diplomataként működött, bár Kaunitz kancellár kegyeltjeként egy meghatározó időszakban a Burgtheater intendánsa is lehetett, és általában véve is azt mondhatjuk, hogy tevékenységének középpontjában minden időben a kulturális menedzseri, kultúrdiplomáciai munka állt. Mindezt nagy felkészültséggel, széleskörű műveltséggel és tájékozottsággal művelte: Vivaldi-művekből létrehozott gazdag gyűjteménye ma a szerző fennmaradt kompozícióinak egyik legfontosabb forrása, de az ő útmutatásával vásárolta össze Albert herceg is az Albertina nagyszerű grafikai gyűjteményének alapjául szolgáló képanyagot. Sőt, a híres „Gluck-féle” operareform létrejöttében is oroszlánrészt vállalt. Ebben olyan jelentékeny egyéniségek játszottak szerepet, mint az elméletíró Francesco Algarotti, a

¹ Haus- und Hofmeisterrechnungen 1763–1805 (Excerpti). General Cassa Handbuch 1782–1813. Jelzet nélküli gépirat a fraknoi Esterházy Privatstiftung Archiv kutatótermének szabadpolcán.

legendás angol színész, David Garrick, akivel Durazzo személyes kapcsolatban állt, továbbá magában Bécsben a librettista Rainero Calzabigi, a koreográfus Gasparo Angiolini, no és persze Gluck és Traetta, akik 1760 körül ott tartózkodtak, vagy éppen Durazzo hívására jöttek Bécsbe. Ők elsősorban az ő ösztönzésére alkották meg az első, legendás reformoperákat és -baletteket. Mindez zenetörténeti közhely – ezzel szemben a Haydnal és Eszterházával kapcsolatos irodalom alig vesz tudomást arról, hogy Miklós herceg és Durazzo gróf, akik 1750-ben, Durazzo házasságával feleségeik révén rokonságba kerültek (a két feleség, két Weissenwolf grófnő, édes unokatestvére volt egymásnak), s hogy Durazzo intendatúrája alatt, az 1750-es évek közepétől, mindennapos alkalmuk nyílt a találkozásra és a színházzal kapcsolatos eszmecserékre, hiszen Miklós, ha Bécsben volt, úgyszólván minden estjét a Burgtheaterben vagy a Kärntner-Theaterben töltötte, s az említett operareform kibontakozásának is közvetlen közléről lehetett tanúja. Minderre Dávid Ferenc is többször, hangsúlyosan emlékeztetett.

Nincs mód itt kitérni azokra a szakmai vitákra, amelyeket zenetörténészek folytattak a „Fényes” Miklós és Haydn idejében virágzó operaélet repertoárpolitikájáról, amelyet korábban sokszor sommásan azzal intéztek el, hogy a herceg provinciális elvárásainak felelt meg. Közelebbről megvizsgálva akár Miklós herceg korábbi operai tapasztalatait, akár magát az eszterházi operarepertoárt más korabeli repertoárokkal való összehasonlításban, ez a nézet hamar tarthatatlanná válik. Magam azonban az idők folyamán – ezen túlmenően – arra a meggyőződésre jutottam, hogy az eszterházi operaprogram lényeges pontokon kifejezetten Durazzo hatását tükrözi, többek között azáltal, hogy a rendszeres operaévadok másfél évtizedét 1776-ban éppen Gluck 1762-es bécsi *Orfeójának* bemutatója nyitja meg, s hogy az évek folyamán műsorra tűzik az 1760-as évek nem is egy emblemikus operáját (a bécsi operareform alapművein kívül ide tartozik például Piccinni műfajteremtő, átütően sikeres érzelmes *buffája*, a *La buona figliuola*). És Durazzo lehet a kulcsa annak a különös jelenségnek is, hogy míg az operaszezonok kezdete, a Gluck-*Orfeo* után – egy-két speciális kivételtől eltekintve – hét teljes szezonon át csupa *opera buffa* sorakozik a bemutatott operák között, 1783-tól viszont, évadonként két-három darabbal, ismét megjelenik az *opera seria* Eszterházában. Szakmai körökben azt a gondolatot, hogy a váltás Durazzo hatásával (is) magyarázható, kétkedéssel fogadták, tekintettel arra, hogy Durazzo húsz éven át, 1764-től 1784-ig velencei követ volt.

A „HM”, illetve Csatay adatai, amelyeknek fontosságát Dávid Ferenc ismételt hangsúlyozta, ezzel szemben napnál világosabbá teszik, hogy a két színház- és operarajongó rokon kapcsolata sohasem szakadt meg. A „HM” egyik 1766 áprilisi számlája (illetve Csatay erre utaló jegyzete) szerint ebben a hónapban „Zwey Fassl Wermuth Wein”-t küldenek Durazzo grófnak Velencébe, majd ugyanezt teszik a következő év májusában is; 1769 januárjában már négy akóra rúg a szállítmány. A kapcsolat tehát Durazzo hosszas távolléte ellenére él, és továbbra is szívélyes. Majd hosszú szünet következik, 1780. július 29-én viszont a gróf egyenesen Eszterházában bukkan fel, s öt napon át veszi igénybe két szolga segítségét. 1782 szeptemberében pedig „Graf und Gräfin Durazzo” érkezik meg „2 junge Cavaliers” és hétfős szolganép kíséretében, s időzik Eszterházában 3-tól 5-ig.

(Ezt követően, legalábbis a Csatay-regeszta szerint, Eszterházán már csak a grófnővel találkozunk hosszabb, több hetes időszakokban 1789-ben és 1790-ben: kézenfekvő, hogy ezek a látogatások az 1790 februárjában elhunyt unokatestvéréhez, a hercegnéhez köthetők.) Annyi mindenképpen világos, hogy ha Durazzo gróf még velencei követi megbízása utolsó éveiben két ízben eljut Eszterházára, amiről úgyszólván véletlenül értesülünk, akkor Bécsben ennél is jóval több alkalmuk lehetett a találkozásra, még úgy is, hogy Miklós herceg az 1780-as években évente alig több, mint két hónapot töltött Bécsben. Vagyis színházzal és operával kapcsolatos beszélgetéseiknek, az esetleges Durazzo-befolyás érvényesülésének ekkoriban sem volt semmi akadály.

Terjedelmi okokból itt csak utalni tudok néhányra a „HM” anyagából Csatay által kiásott további fontos adatok közül. 1763 júliusában többek között a következő könyveket rendelik a süttöri könyvtár számára: Comazzi: *Morale des Princes; La voix libre du citoyen* (a kettő így, egymás mellett); *L'orthopédie; Éléments d'Algebra*. (Ezeket 1765 májusában az *Ezeregyéjszaka* követi.) Decemberben „Dem Moor [wird] hungarischer Kleyd gemacht”: „Ungarischer Csizma, Schnurarbeith, Peltz”. A fekete apródot tehát díszmagyarba öltöztetik sujtásos mentével, prémes gallérral. Mai szemmel nézve ez nehezen egyeztethető össze akár az apród emberi méltóságával, akár a magyar viselet tekintélyével, és izlésbeli korlátokat is jelez. 1763-ban azonban ilyesmi valószínűleg senkinek sem jutott az eszébe. 1766 szeptemberében a bécsi császári állatorvost rendelik Eszterházára több napra egy kiskutya gyógyítására. 1767 áprilisában két csalogány érkezik Bécsből. Májusban gyermekágy készül a „Zwerglinnek”, a csak „der kleine Jean”-ként emlegetett udvari törpe feleségének, Assának, akinek létezéséről itt szerzünk először tudomást. Júniusban Bécs és Ozora között utaztatnak egy „Hund Doktorin”-t. Két ízben is felbukkannak kötélbánco-sok, akiknek a fellépéséről eddig csak 1763-ból, Kismartonból, és az 1780-as évek végéről volt adat. Az 1769 novemberében Eszterházán fellépő csoport melleleg egy majmot is mutogat. Egy decemberi borlistán a tisztviselők, illetve a nemesemberek egyen-bora mellett (Officier Wein, Cavalier Wein) monferratói, tokaji, burgundi, moseli, rajnai borok is szerepelnek, meg persze pezsgő és ürmösbor. (Más listákról az egri vörösbor sem hiányzik.)

A kis Jeannak, aki immár apród státusban törpe, és helyenként Monsieur Jeanként aposztrofálják, 1770 januárjában táncórái kezdődnek; billentyűs leckéket később – több éven át – Haydn tenorista öccsétől, Johann Haydntól vesz a kincstár költségére. Feleségével együtt 1771-ben Dietzl iskolamester oktatja őket, bizonyára általános ismeretekre. Ugyanazon év júliusában Stephan (?) Dorfmeister fest díszleteket Eszterházán, de nem derül ki, miféleképpen; decemberben pedig egy kakadu és egy indiai (máskor japánnak nevezett) holló eleségének éves költsége jelenik meg első ízben. Az 1773-as „BC” komolyabb dologról tudósít április 30-án: „... [der] Freymann sollte die getaufte Jüdin Maria Anna die Execution am 2-ten July vollenden aber die Kaiserin hat es auf weiteres aufgehoben” (a hóhérnak július 2-án kellett volna végrehajtania a kikeresztelkedett zsidó nő, Maria Anna kivégzését, de császárnő utasítására ettől eltekintettek). A kismartoni irgalmas rendi kolostor és kórház a gettó szomszédságában található; a szerzetesek nagy

buzgalommal térítettek az amúgy rendezett státusú zsidóság („Schutzjuden”) körében, a keresztény környezetbe kerülő szolgálólányok körében meglehetősen eredményesen. A szerencsétlen Maria Anna, akinek bűnét nem ismerjük, a felvilágosodás Mária Teréziát is elérő szellemének köszönheti életét; Mária Terézia a kínvallatást – amelyet az 1760-as években még a Sopron városától bérelt hóhér végzett el Kismartonban, a „munkáról” szabályos számlát benyújtva – és a főúri pallosjogot is ekkoriban törölte el Magyarországon. Az 1775 augusztus végi ünnepeken, amelyeknek a fényét opera- és marionett-előadás is emelte, megjelent többek között a hannoveri, a francia, a holland és a spanyol követ – Eszterháza már-már a birodalom második, nem hivatalos fővárosaként tündökölt. A „HM”-ben évről évre feljegyzett „vendégnapok” azonban arról is tanúskodnak, hogy a magyar, osztrák és külföldi főurak nem egy-egy bál vagy több napos multság kedvéért érkeznek Eszterházára, hanem ott az év jó részében folyamatos a jövés-menés, az arisztokrata vendégek egymásnak adják a kilincset. 1775 novemberében a jól bevált két hordócska vermutot magának Mária Teréziának küldeti el a herceg.

1778 farsangján, a tisztviselők multságán egy bizonyos Miska cigány öttagú bandája szolgáltatta a zenét. Talán éppen az ő dallamai visszhangoznak Haydn pár évvel később komponált D-dúr zongoraversenyének fergeteges zárótételében, vagy éppen a kései G-dúr trió *alla zingarese* tételében. A „HM” kimeríthetetlen anyagából vett ízelítő végén álljon egy emberi dráma. 1778 júniusában Sophia Kramerin (azaz Kramerné) énekesnő (akit egyébként nem ismerünk az eszterházi opera- vagy a kismartoni templomi zenészek névsorából) előrehaladott terhes állapotban segítségért folyamodik, mert elhagyta a férje. Ezért „különös kegyelemből”, május 1-jéig visszamenőleg, havi 10 guldenes ellátmányban részesült. Ez csekély összeg, de az anya szerény életvitelét biztosíthatta. Szeptemberben újabb határozat születik: az énekesnő december 31-ig tovább kapja a 10 guldent, de vissza kell mennie a férjéhez. Hogy ezt hogyan élte meg, nem tudhatjuk; sajnos, a világ azóta sem sokat változott.

Életképek a süttöri uradalomból

Befejezésként a kapuvári és süttöri domínium irataiból szeretnék bemutatni hármat. Közülük az egyik a szó szoros értelmében „életszagú”, ugyanis az egyik akta² egy cselédlány által (bizonyára a tisztítás során) az árnyékszékben talált (mai pénzben nagyságrendben 10 000-es értéket képviselő) egytalléros ügyével kapcsolatban keletkezett iratokat tartalmazza, mintegy hármat-négyet. Sajnos ellen kellett állnom a kísértésnek, hogy ezeket végigböngésszem, az azonban világosan látszott, hogy a különös lelet meglehetősen hullámokat vert, valakit (a megtalálót?) meggyanúsítottak valamivel, vagy talán egyszerűen csak a jogos tulajdonost keresték, akinek a talált tárgyat megtisztítása után visszaadhatták. (Úgy képzelem, hogy ha erről az esetről beszámolhattam volna neki, Ferinek egy félmosolyát biztosan kiérdemeltem volna.) Az ügyben mindenesetre maga Stephan Nagy

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) P 150, 173. doboz, 3. (1784-es) csomag, 29. szám

régens hozott határozatot, bizonyítva, hogy a hercegi adminisztráció nem ismert jelentéktelen ügyeket.

A következő dokumentum³ – Tabella / deren Würtschafts Beamten von der Herrschaft Süttör den 26n January 1774 – ugyancsak az adminisztráció működésébe enged bepillantást: itt a személyzeti munka során felmerülő örökzöld szempontokkal találkozunk. A süttöri uradalom gazdasági alkalmazottainak személyes adatait és értékelését tartalmazó éves „kaderlapot” Peregrin Adam Stumpf tisztartó készítette és szignálta 1774 januárjában. (Az 1777-es aktában több év ehhez hasonló jelentéseit gyűjtötték össze.)

A táblázat fejléce így fest:

[Beosztás]	Tauf und Zu Nahmen	Gebürtigten [= születési hely]	Alter	Verheliget	Künder [= Kinder]		Dienst Jahre	Kann die Sprachen					
					Buben	Mädl		Lateinisch		Teutsch		Hungarisch	
								reden	schreiben	reden	schreiben	reden	schreiben

Kann die Sprachen						Die Rechten		ist									
Sclavonisch [szlovák]		Croatisch		Französisch		Hungarisch	Teutsch	in Dienst eyfrig	getreu	Eigen nützig	guter Schreiber	guter Rechner	guter Würth	ein Stieler	ein Sauerfer [= Säuffer]	ein Schulden maker	eines unruhigen Gemüths
reden	schreiben	reden	schreiben	reden	schreiben												

³ MNL OL P 150, 172. doboz, 1. (1777-es) csomag, 35. szám

Az értékelt személyek között találjuk a három intézőt (közülük az egyik külön a vadaskertért felelős), a hivatali írnokot (Amtschreiber), a fővadászt, a fácánvadászt és a csapodi vadászt, a vincellért és a külső, gazdasági, illetve a kastélyban szolgálatot teljesítő szolgálkat vagy darabontokat („Trabant”). Mindezek közül a négy külsős (helybéli és környékbeli) darabont magyar, nyilván a herceg jobbágysai, mindenki más német nevű. Ez megfelel a több évtizedes gyakorlatnak, amely szerint a helyi parasztokat csakis fizikai vagy egészen egyszerű betanított – főként női – munkára vették igénybe. Mindazonáltal ez sokkal inkább a parasztság képzetlenségével való reális kalkulációnak, semmint diszkriminációnak látszik: a helyzetükből kiemelkedni tudó vagy máshonnan jött magyarok akár fontos vezető vagy bizalmi beosztásba is kerülhettek, amint ezt az említett Nagy István régens, Németh Mihály és Eötvös Pál inspektorok vagy Horváth András apród példája mutatja. (Továbbá láthatjuk, hogy a német ajkú alkalmazottak közül is jó néhányan tudtak magyarul valamilyen szinten, köztük maga Stumpf is.) A személyi adatokat, amelyek között a kutató nagy öröme a születési hely, az életkor, a szolgálati évek száma és a gyermekek száma és neme is szerepel, Stumpf önmagára vonatkozóan is kitöltötte, a megadott szempontok szerinti, igeneket és nemeket jelentő értékelést azonban értelem-szerűen nem. Érdekes a beszélt nyelvek széles skálája, és az, hogy ezen a közepes szinten – mint egyébként más nyilvántartásokban, konvenciók könyvekben is – számon tartották nem csupán a jogi tudást vagy tapasztalatot, hanem azt is, hogy milyen jogban jártas az illető. Az igazi csemege azonban az értékelés szempontrendszere, amely (a nyelvtudáson túl) öt pozitív – szorgalom, hűség, írni tudás, jó számolási készség, jó gazdasági érzék (ez talán takarékoságot jelent) – és öt negatív – haszonlesés, enyves-kezűség, iszákosság, adósságcsinálásra való hajlam, izgágaság – tulajdonság meglétére kérdez rá (valamilyen okból a haszonlesés a jó tulajdonságok társaságában szerepel). Az igen-nem válaszok meglehetősen pontos képet adnak az alkalmazott jelleméről, anélkül, hogy bárki formális értékelést írt volna róluk. Jellemző azonban „Fényes Miklós” udvarának légkörére, hogy míg egyfelől formális szigor uralkodott (s a jellemzéseket bizonyára nem mutatták az érdekelteknek), másfelől a gondosan részletezett rossz tulajdonságok rubrikájában minden név mellett egységesen a „nein” bejegyzés szerepel nem csak ebben, hanem az aktában talált többi éves értékelésben is.

Beszámolómm végére hagytam egy olyan dokumentumot, amelynek a felfedezése a legnagyobb örömmel töltött el, és bizonyos fokig mind közül a legmeglepőbb – hacsak történész kollégák nem bukkantak rá és nem publikálták már korábban. Ez egy – hogy is nevezzük – hercegi közlemény, amelynek a pusztá léte ugyanolyan érdekes, mint kihirdetésének módja. Eddig is tudtuk, hogy Esterházy „Fényes” Miklós utóljára 1781 őszén, halála előtt kilenc évvel szánta rá magát hosszabb külföldi utazásra. Eszterházát szeptember közepén hagyta el, éppen ezért a második, még pompásabb színház és operaház megnyitásával induló 1781-es évad igen rövidre sikeredett, s így részben már előkészített operaprodukciók bemutatása tolódtott át a következő éve elejére, valóságos bemutató-dömpinget

okozva 1782 márciusában.⁴ Ennek az utazásnak az útvonaláról, időbeosztásáról azonban – a korábbiakkal ellentétben – nincsenek részletes adataink, csak annyit tudunk, hogy egy-két dokumentum párizsi utazásként említi.

Ez a mostani nyilatkozat⁵ – amelyet alább teljes egészében idézek – az utazásnak egy másik vonatkozását hangsúlyozza. Hogy Miklós herceg valamiféle reumatikus bántalmakban szenvedhetett, azt nem csupán az Eszterháza környéki fürdők látogatására utaló szórványos korábbi dokumentumok erősítik meg, hanem megelőző, 1776–1777-es nagy külföldi útjának részletes adatai is, amelyeket – a „HM”, illetve Csatay kivonata alapján – a Dávid–Fatsar-féle itinerárium tett közzé.⁶ Eszerint Franciaországból visszaútban mintegy két hónapot töltött el egy Wiesbaden közelében fekvő fürdőhelyen, Schlangenbadban. S hogy biztosan a fürdőszolgáltatást is igénybe vette, arra visszamenőleg éppen az 1781-es nyilatkozat világít rá:

„Értésünkre adattaték, mint ha az Jobbagyaink között olyas hér, és beszéd támadott volna, hogy mi szándékoznánk mostanában külső országokba menni, onnénd pediglen kétt, három esztendő alatt vissza nem térni, és azért félnének, ne talántán hoszas távul lételünk miatt valamiben busitást és szorongatást nékiek szenvedni köllessék, Az Jobbagyinknak ugyan ez illetén bú és gondja azon szeretet, és gondviselésünk miatt, mellyel mind eddig hozzájuk véseletettünk, és utobb is viseltetni fogunk, elegendő okok nincsen, mind azonaltal evel is hozzájuk való kegyes Szándékunkat meg akarvan bizonyítani p[re]sentibus Tisztartonknak parancsollyuk, hogy ezen Levelünket vévén, azonnal minden helységünkbiül az Birót, Eskütteket, és 8. 10. kösz Jobbagyinkat az Tisztházba⁷ hivassa, és azoknak tuttokra adja, hogy mi ugyan egynéhány holnapokra, mint hogy ezt az egészségünk kévánnya, de nem kétt, három esztendőkre külső országokba menni fogunk, de hogy ez rövid üdő alatt minden az már Dominiumunkba bé hozatott jó rend tartás mellett megh fog maradni, és mi már az Szükséges rendeliseket is megh tettük légyen, hogy az Jobbagyinknak mindenekben az alább való, és Feő Tiszttyeink által az eddig tartatott, rend, és mod szerént elégség, és igasságh tétessék Ha az után volnának Némellyek az Jobbagyink között, a' kik talán vélnének, hogy igassaghot nem nyertek volna, az olyanok akor Eő Excellentiajához az Magyar Cancellarius Groff Eszterházj Ferencz Urhoz is, a ki ez üdő alatt szemellyünket viselni fogja, panaszokat illendő képpen viheték. honnénd is tellyes válosztot nyerni foghnak, Eszterház Die

⁴ Malina János: Az 1776 és 1790 közötti eszterházi operaévadok kronológiája. PhD disszertáció, Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2016, 97–104.

⁵ P 150, 173. doboz, 1. (1781-es) csomag, 22. szám

⁶ Dávid Ferenc – Fatsar Kristóf: Esterházy »Fényes« Miklós herceg itineráriuma és az általa rendezett ünnepek hercegi rangra emelkedésétől haláláig (1762–1790). Levéltári Közlemények 75. (2004), 83–103, itt: 89.

⁷ Officiers-Gebäu, a ma „kiskastélynak” vagy tisztartói háznak nevezett épület.

10^a Septembris 1781.

Herczegh Eszterházy Miklos MP [nem saját kezű aláírás]”

Hogy ezen Copia ki az eő Originalisához szórúl szóra hasonló, előttünk publicaltott légyen, Nevünk scriptiojával attestallyuk. Kapuvár Die 18^a 7^{bris} 781.

[több tucat eredeti tudomásul vevő aláírás]

Tulajdonképpen különös, hogy a majorátusának időszakában már három ízben is több hónapig távol levő herceg szemmel láthatólag a birtokain – illetve e szöveg alapján csak annyit mondhatunk: a süttöri domíniumban – eluralkodó bizonytalanságtól, demoralizálódástól tart, annál is inkább, mert az uradalom professzionista módon felépített adminisztrációjának élén jól ismert, kompetens vezetők álltak. Lehetséges volna, hogy maga is aggódott amiatt, hogy a „szeretetétől és gondviselésétől” övezett jobbágyoknak esetleg valóban „búsítást és szorongatást” kell elszenvedniük a távollétében? Vagy egyszerűen a rosszindulatú rémhíreknek próbálta elejét venni, ezért rendelte el, meglehetősen katonás szigorral, hogy a falvak tucatnyi képviselője írásban is nyugtázza, hogy részesült az eligazításban? Mindenesetre: ha a földesúri gondoskodásról szóló önfényező szavakat nem is kell feltétlenül szó szerint érteni, Miklós számos – nemcsak hű beosztottjaira, zenészeire, hanem öreg, beteg, fogyatékos emberekre is kiterjedő – szociális intézkedése bizonyos fokig hitelessé teszi őket. Számomra különösen emberi, szinte plebejus vonás, hogy egy ilyen hivatalos és kifejezetten a jobbágyainak szóló szövegben egyrészt már-már magyarázkodik elutazása miatt, másrészt egy olyan intim dolgot tereget ki, mint egészségének állapota és gyógykezelésének szükségessége. Személyes képviselőjének kijelölése hatékony és a maga korában talán nem is szokásos lépés az emberek biztonságérzetének megőrzése érdekében. Gróf Esterházy Ferenc kancellár pedig nem csupán felvilágosult és kulturális, szociális gesztusai révén figyelmünkre méltó arisztokrata volt, aki többször is megfordult „Fényes” Miklós Eszterházáján, hanem a herceg legfőbb vesszőparipája, a színház is fontos összekötő kapocs lehetett kettejük között – már csak azért is, mert Ferenc gróf 1752-ben Durazzóval együtt vette át és látta el egy éven át a Burgtheater intendánsi tisztét. Ez is azt példázza, hogy Esterházy „Fényes” Miklós közelében minden út a színházhoz vezet.